

## پول منشأ ربا

فرق ربا و خرید و فروش چیست؟ آیا خریدن دین مدت‌دار مدیون، به بهای کمتر و یا خرید برات یا حواله خارج و همچنین معاملات بانکی این‌ها، معاملات ربوی به شمار می‌آید یا خیر؟

پیش از ورود در بحث ابتدا باید دانست که رباخواری پیش از اسلام هم معمول بوده است، ولی کلمه «ربا» از اصطلاحات خاص قرآن است. از مطالب و مدارکی که برای استنباط احکام خیلی مهم است، فهمیدن معانی لغت و موقعیت لغت و فهم مردم زمان از آن. بحث تاریخی درباره ربا که از کی در دنیا شایع شد بحث مفصلی است. شاید نتوان زمان خاصی را برای آن معین کرد. ظاهراً از وقتی که پول در دنیا پیدا شده، ربا هم پیدا شده است. در زندگی قبیلگی، که داد و ستد به صورت کالا به کالا بوده است، جایی برای ربا وجود نداشته و نه احتکاری در بین بوده است. قبل از به میدان آمدن پول، نه معاملات بر محور ربا دور می‌زده و نه احتکاری بوده. آنچه نیاز داشتند به اندازه احتیاج تولید می‌شده و مازاد را می‌دادند و در ازای آن سایر مایحتاج خود را می‌گرفتند. پول برای تسهیل مبادلات و معاملات درست شده است و میزانی است برای تعیین ارزش بین دو جنس. پس، پول نه خود جزو کالا است، که در معرض معامله واقع شود، و نه مطلوب ذاتی استقلالی است. غزالی، در احیاء العلوم، می‌گوید: «پول به منزله قاضی در مرافعات است؛ در مبادله کالا، پول قاضی است؛ بنابراین ذخیره کردن پول مانند حبس کردن قاضی است». پس، قبل از پول ربا رایج نبوده است و معاملات به طور طبیعی و پایاپای و با مبادله کالا انجام می‌گرفت و تولید به اندازه مایحتاج افراد بوده است. پول که در کار آمد، کم‌کم خود منبع قدرت شد. احتکار هم بیشتر شد؛ زیرا جنس را احتکار می‌کنند تا در مقابل پول بفروشند و به موقع خود هم می‌تواند به سرعت آن را تبدیل کند. خود نفس پول رفع احتیاج می‌کند با تمام تسهیلات و امتیازاتش، این از مفاسد پول است، قرآن در سوره «همزه» می‌فرماید: **﴿وَبَلَّغْ لِّكُلِّ هُمَزَةٍ لُّمَزَةً. الَّذِي جَمَعَ مَالًا وَعَدَّدَهُ﴾**<sup>۱</sup>. می‌فرماید که پول، خود برای آنان مطلوب ذاتی شده است. و از این جهت راه‌های پول در آوردن فراوان شد. و خود پول که فقط جنبه تسهیل مبادلات یا ثمن بوده است، مَثْمَن شد. چنین کاری هم مبادلات را به هم می‌زند و قدرت اعتباری و غیر واقعی برای اشخاص ایجاد می‌کند؛ و

۱. «وای بر هر بدگوی عیجوی که مالی را گرد آورد و برشمرده». همزه (۱۰۴)، ۱-۲.



هم ممکن است، دستگاه تولید را به هم بزنند. پولی که باید برای تولید کالا در معرض مبادلات باشد خودش کالا می‌شود و بدین ترتیب ربا به وجود می‌آید.

اساس بدبختی بشر همین پول است! وقتی آیه: «وَالَّذِينَ يَكْنِزُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ»<sup>۱</sup> نازل شد، پیغمبر (ص) فرمود: «تَبَّ لِلذَّهَبِ وَالْفِضَّةِ»<sup>۲</sup> طلا و نقره واقعاً منشأ بدبختی است. ولی علما و دانشمندان قدیم به موضوع درست توجه نکرده و آن را فرع مطالب دیگر قرار داده‌اند.

### ربا در یهود، مسیحیت و غرب

در جای دیگر می‌گویید: اگر به برادرت قرض می‌دهی، از او سود مبر. و جهود از این موضوع استفاده کرده از دیگران و غیر یهودیان ربا می‌گیرند و به جان مردم دنیا افتاده است! با این اجازه ضمنی، مثل موجودات انگلی همیشه مجبورند در جوامع دیگر باشند و از حاصل کار آنان استفاده ببرند!

در انجیل تنها یک جمله اخلاقی از حضرت مسیح آمده است که ربا گرفتن خوب نیست. پس از آن وقتی که مسیحیت در روم شرقی رواج گرفت، آنان در قانون رسمی خود ربا را تحریم کردند و کلیسا به شدت مخالف رباخواری بود تا آنجا که رباخوار را تدفین نمی‌کردند! در خلال قرون وسطی رباخواری در اروپا ممنوع بود، تا اینکه سران کلیسا خود رباخوار از کار درآمدند و این قانون را نقض کردند!

و بعد که آمریکا و طلاهایش کشف شد، معامله با طلا و نقره و رباخواری سخت شیوع پیدا کرد و ثروتمندان بزرگی پیدا شدند که صنایع عصر صنعت را در دست گرفتند و این منشأ مکتب‌های جدید اقتصادی شد.

این مختصری بود از تاریخچه ربا در غرب. در شرق هم ربا رایج بوده است. در جزیره العرب تاریخچه رباخواری از همه جا بیشتر بوده است، زیرا عرب‌ها کار و کسب تولیدی نداشته‌اند، مختصر تجارتی بین عده‌ای رایج بوده است و از پول آن رسماً ربا می‌دادند و می‌توان احتمال داد که یهودی‌های ساکن در اطراف جزیره و مدینه ربا دادن را به عرب‌ها آموخته بودند. اقلیتی از یهود و تجار مکه و مدینه ثروتی داشتند، و باقی مردم،

۱. «و کسانی که زر و سیم را گنجینه می‌کنند». توبه (۹)، ۳۴.

۲. «نفرین بر زر و سیم»! الاحسان، ابن ابی‌جمهور، عوالی اللالی، سیدالشهدا، ج ۲، ص ۶۷، حدیث ۱۷۵.



چه شهرنشین‌ها و چه قبایل صحراگرد، زیر چنگال این‌ها بودند. ربا را با سود غیر محدود می‌گرفته‌اند (ریح مرکب) و زندگی مردم را از چنگشان در می‌آوردند. پایه اصلی اقتصاد داخلی حجاز رباخواری بوده است.

در چنین شرایطی اسلام ظهور کرد و با یکی از مشکلاتی که رو به رو شد همین رباخواری بود. متجددان مسلمان پاکستان و مصری‌های غرب‌زده خیال می‌کنند اگر ربا تحریم شود بانک‌ها از بین می‌رود، و لذا ربا را توجیه شرعی کرده‌اند و احکام دین را مطابق با اوضاع و احوال تغییر داده‌اند! در واقع مطابق با امیال و هوس‌های خود کرده‌اند. از چند سال پیش به این طرف، بین آنان و متقدمین در این مسأله اختلاف پیدا شده است و کسانی از آن‌ها می‌گویند که فقط ربای اضعاف مضاعف حرام است.

### اسلام و تحریم تدریجی ربا

ولی اگر به یک اصل خوب توجه کنیم، و اگر ملاحظاتی را که گفته شد از نظر دور نداریم، مطلب روشن می‌شود. می‌دانیم که اسلام در زمان خود انقلاب فکری و فرهنگی ایجاد کرد؛ یعنی انقلابی در نفسانیات و علاج‌های نفسانی، نه انقلاب به معنی به پا کردن جنگ‌های داخلی. مثلاً شرب خمر، که مانند ربا در بین اعراب خیلی رایج بود و حتی تا مدتی بعد از ظهور اسلام هم بسیاری از مسلمانان شراب می‌خوردند. اسلام به تدریج و طی چند مرحله رباخواری را تحریم کرد. اول فرمود: «يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ قُلْ فِيهِمَا إِثْمٌ كَبِيرٌ وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ وَإِثْمُهُمَا أَكْبَرُ مِن نَّفْعِهِمَا»<sup>۱</sup>. بعد فرمود: «لَا تَقْرَبُوا الصَّلَاةَ وَأَنتُمْ سُكَارَى»<sup>۲</sup>. و سرانجام، در مرحله سوم، اعلام داشت که: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْأَنصَابُ وَالْأَزْلَامُ رِجْسٌ مِّنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ»<sup>۳</sup>. ربا هم به همین‌سان طی مراحل تحریم شد. آیات تحریم قطعی آن در مدینه نازل شده است. در مرحله اول درباره یهودیان فقط فرمود که حرام می‌خورند و ربا می‌گیرند. یکی از کارهای ناشایستشان این است که ربا می‌خورند. این هشدار بود که طبقه پولدار را ترساند. در آیه

۱. «درباره شراب و قمار، از تو می‌پرسند، بگو: در آن دو، گناهی بزرگ، و سودهایی برای مردم است، و [لی] گناهشان از سودشان بزرگ‌تر است». بقره (۲)، ۲۱۹.

۲. «ای کسانی که ایمان آورده‌اید، در حال مستی به نماز نزدیک نشوید». نساء (۴)، ۴۳.

۳. «ای مؤمنان، می و قمار و بت‌ها و ابزار قرعه‌کشی پلید و از کار شیطان است؛ از آن‌ها دوری کنید، باشد که رستگار شوید». مائده (۵)، ۹۰.



بعد اعلام فرمود که: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَأْكُلُوا أَرْبَا أَضْعَافًا مُضَاعَفَةً»<sup>۱</sup>. در این آیه کلمات «أَضْعَافًا مُضَاعَفَةً» وصف است. نمی‌خواهد بگوید فقط این نوع ربا را نخورید؛ بلکه می‌فرماید نتیجه ربا جز این نیست. «أَضْعَافًا مُضَاعَفَةً» تعلیل تحریم است؛ یعنی اعلام می‌دارد که چون نتیجه ربا گرفتن سودِ اضعاف مضاعف است، باید آن را ترک کرد. پس، توجه می‌دهد که باید آن را ترک کرد. پس، توجه می‌دهد که نتیجه ربا چیست و چرا تحریم شده است. خاصیت طبیعی ربا بالا رفتن و مضاعف شدن سود است و قهراً پیوسته این وضع ادامه دارد. در آیات سوره «بقره» - که ظاهراً آخرین آیات سوره است - به رباخوار صریحاً اعلام جنگ می‌دهد: «الَّذِينَ يَأْكُلُونَ أَرْبًا لَا يَقُومُونَ إِلَّا كَمَا يَقُومُ الَّذِينَ يَتَخَبَّطُهُ الشَّيْطَانُ مِنَ الْمَسِّ»<sup>۲</sup>. کسانی که ربا می‌خورند به هیچ امری قیام نمی‌کنند، جز اینکه مانند جن‌زده‌ها هستند؛ یعنی از خود قیام ندارند. ملتی که نزول می‌خورد و اقتصادش بر پایه رباخواری است روی پای خود نایستاده است. یادآوری این نکته نیز لازم است که قرآن هر جا از موضوع اقتصاد سخن به میان می‌آورد تعبیر «قیام» را به کار می‌برد. رباخوار نمی‌تواند روی پای خود بایستد؛ و اگر بایستد، استوار نیست و تلوتلو می‌خورد. سپس می‌فرماید: «فَإِنْ لَّمْ تَفْعَلُوا فَأْذَنُوا بِحَرْبٍ مِّنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ»<sup>۳</sup>. یعنی قطعاً حرام است. می‌فرماید اگر ترک نکنند، مثل آن است که با خدا و رسول به جنگ برخاسته باشند. این آیه غیر از این حرف‌هاست که، اضعاف مضاعف را فقط حرام بدانند یا حرف‌های دیگری که گفته‌اند. در همان سوره بقره می‌فرماید: «فَمَنْ جَاءَهُ مَوْعِظَةٌ مِّن رَّبِّهِ فَاتَّبَعَهَا فَلَهُ مَا سَلَفَ وَأَمْرُهُ إِلَى اللَّهِ وَمَنْ عَادَ فَأُولَٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ. يَمْحَقُ اللَّهُ أَرْبَا (تحت الشعاع قرار می‌گیرد و محو می‌شود) «وَيُزَيِّی الصَّدَقَاتِ وَاللَّهُ لَا يُجِبُّ كُلَّ كَفَّارٍ أَتَمِّمَ»<sup>۴</sup>. و بعد می‌فرماید: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَذَرُوا مَا بَقِيَ مِّنْ أَرْبَا إِنْ كُنْتُمْ مُّؤْمِنِينَ. فَإِنْ لَّمْ تَفْعَلُوا فَأْذَنُوا بِحَرْبٍ مِّنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ وَإِنْ تُبْتُمْ فَلَكُمْ زُؤُوسٌ أَمْوَالُكُمْ لَا تَظْلِمُونَ وَلَا تُظْلَمُونَ»<sup>۵</sup>. اگر توبه کردید،

۱. «ای کسانی که ایمان آورده‌اید، ربا را [با سود] چندین برابر نخورید». آل عمران (۳)، ۱۳۰.

۲. «کسانی که ربا می‌خورند، بر نمی‌خیزند مگر مانند برخاستن کسی که شیطان بر اثر تماس، آشفته‌سرش کرده است». بقره (۲)، ۲۷۵.

۳. «و اگر [چنین] نکردید، بدانید به جنگ با خدا و فرستاده وی برخاسته‌اید». بقره (۲)، ۲۷۹.

۴. «پس هر کس، اندرزی از جانب پروردگارش بدو رسید، آنچه گذشت، از آن اوست، و کارش به خدا واگذار می‌شود، و کسانی که [به رباخواری] بازگردند، آنان اهل آتش‌اند و در آن ماندگار خواهند بود. خدا از [برکت] ربا می‌کاهد، و بر صدقات می‌افزاید، و خداوند هیچ ناسپاس گناهکاری را دوست نمی‌دارد». بقره (۲)، ۲۷۵-۲۷۶.

۵. «ای کسانی که ایمان آورده‌اید، از خدا پروا کنید؛ و اگر مؤمن‌اید، آنچه از ربا باقی مانده است واگذارید. و اگر [چنین] نکردید، بدانید به جنگ با خدا و فرستاده وی، برخاسته‌اید؛ و اگر توبه کنید، سرمایه‌های شما از خودتان است. نه ستم می‌کنید و نه ستم می‌بینید». بقره (۲)، ۲۷۸-۲۷۹.



پس فقط سرمایه و اصل پولتان را از بدهکار بگیرید؛ و اگر نداشت او را رها کنید یا مهلتش دهید تا توانایی پیدا کند. این آیه، با این تشبیه و تمثیل، وضع رباخوار را در دنیا و آخرت بیان می‌کند. در خطبه «حجۃ الوداع» هم پیامبر<sup>(ص)</sup> همهٔ رباهای دورهٔ جاهلیت و خون‌های ریخته‌شده در آن دوره را تمام‌شده اعلام کرد.

این بود اجمالی از تاریخچهٔ رباخواری در میان یهودیان و سایر ملل، و قرآن ربا را قطعاً تحریم کرده است. و اما اینکه شمول ربا تا کجاست، متن ربا، حاشیهٔ ربا و حریم ربا چیست، این‌ها بماند برای جلسهٔ بعد **إِنْ شَاءَ اللَّهُ. وَالسَّلَامُ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَةُ اللَّهِ وَبَرَكَاتُهُ.**